

درس خارج فقه، مضرت آیت الله مسینی بوشهری (دامت برکاته)

موضوع کلی: تتمه احکام غسل

تاریخ: ۱۹ شهریور ۱۴۰۱

موضوع جزئی: حکم شک در غسل اعضای وضو یا شک در شرطی از شرایط وضو

مصادف با: ۱۳ صفر ۱۴۴۴

جلسه: ۳

سال تحصیلی: ۱۴۰۲-۱۴۰۱

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهیرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

سؤال: اگر کسی در جزء اخیر از غسلش شک کند، مثلاً در شستن سمت چپ بدنش شک کند و زمان شک او بعد از دخول در نماز باشد، یعنی بعد از اینکه مشغول خواندن نماز شده باشد، شک کند که آیا جزء اخیر از غسل را انجام داده است یا انجام نداده است در این صورت، آیا شخص شاک باید به شک خود اعتنا بکند یا اعتنا نکند؟ توضیح اینکه، زمان شک، وقتی است که شخص در نماز داخل شده است و موضوع شک، جزء اخیر از غسل یعنی سمت چپ بدن است، اکنون سؤال این است که به چنین شکی اعتنا می‌شود، یعنی شخص باید برگردد و جزء اخیر از غسل را اعاده کند یا به چنین شکی اعتنا نمی‌شود و شخص باید نمازش را ادامه بدهد؟

پاسخ: حق این است که به چنین شکی اعتنا نمی‌شود، یعنی شخص باید نمازش را ادامه بدهد، اما باید دید که اعتنا نکردن به شک، از باب تمسک به قاعده تجاوز است یا از باب تمسک به قاعده فراغ است؟
عرض می‌شود که در فرض مذکور، مجالی برای رجوع به قاعده تجاوز و فراغ نیست، بلکه در این مورد، نص خاص وجود دارد و با توجه به وجود نص خاص، مجالی برای رجوع به قاعده تجاوز و قاعده فراغ باقی نمی‌ماند. آن نص خاص، روایت صحیح زرارہ است؛

عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (ع)؛ فِي حَدِيثٍ قَالَ: قُلْتُ لَهُ رَجُلٌ تَرَكَ بَعْضَ ذِرَاعِهِ أَوْ بَعْضَ جَسَدِهِ مِنْ غُسْلِ الْجَنَابَةِ، فَقَالَ: «إِذَا شَكَّ وَكَانَتْ بِهِ بِلَّةٌ وَهُوَ فِي صَلَاتِهِ مَسَحَ بِهَا عَلَيْهِ وَإِنْ كَانَ اسْتَيْقَنَ رَجَعَ فَأَعَادَ عَلَيْهِمَا مَا لَمْ يُصِبْ بِلَّةً فَإِنْ دَخَلَهُ الشَّكُّ وَقَدْ دَخَلَ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَمْضِ فِي صَلَاتِهِ وَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ وَإِنْ اسْتَيْقَنَ رَجَعَ فَأَعَادَ عَلَيْهِ الْمَاءَ وَإِنْ رَأَاهُ وَبِهِ بِلَّةٌ مَسَحَ عَلَيْهِ وَأَعَادَ الصَّلَاةَ بِاسْتَيْقَانٍ وَإِنْ كَانَ شَاكًا فَلَيْسَ عَلَيْهِ فِي شَكِّهِ شَيْءٌ فَلْيَمْضِ فِي صَلَاتِهِ»^۱.

زراره- در عظمت زاره همین بس که امام صادق (ع) در رابطه با او فرموده است: «رَحِمَ اللَّهُ زُرَّارَةَ بْنَ أَعْيَنَ، لَوْ لَا زُرَّارَةُ وَنُظَرَاؤُهُ لَأَنْدَرَسَتْ أَحَادِيثُ أَبِي (ع)»^۲- از امام باقر (ع) درباره شخصی که در هنگام غسل جنابت، [شستن] بعضی از دستش یا بدنش را ترک کرده است، سؤال کرده است، آن حضرت (ع) در پاسخ فرموده است که اگر حالت شک برای این شخص پیش آید و هنوز رطوبت در بدنش باشد و آن شخص مشغول نماز شده باشد با آن رطوبت بر موضعی که شک دارد، می‌کشد و اگر یقین داشته باشد که آن قسمت از بدنش را نشسته است و رطوبتی نیز باقی نمانده باشد، برمی‌گردد و غسل و نمازش را اعاده می‌کند، پس اگر شک کرد و داخل نماز شده باشد، نمازش را ادامه می‌دهد و چیزی بر او نیست، ولی اگر یقین داشت [که بخشی از بدنش را نشسته است،] برمی‌گردد و آب بر آن می‌ریزد و آن را می‌شوید و اگر آن قسمتی را که نشسته است، دید و رطوبت بر روی بدنش بود، آن رطوبت

۱. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۲، کتاب الطهارة، ابواب الجنابة، باب ۴۱، ص ۲۶۰، ح ۲.

۲. همان، ج ۲۷، کتاب القضاء، ابواب صفات القاضی، باب ۱۱، ص ۱۴۴، ح ۲۰.

را بر آن بخش می‌کشد و نمازش را اعاده می‌کند، پس اگر یقین داشته باشد که بخشی از بدنش را نشسته است، برمی‌گردد و آن را می‌شوید و نمازش را نیز اعاده می‌کند تا یقین کند که غسلش کامل شده و نمازش را با غسل خوانده است و اگر شک داشته باشد به شکش اعتنا نمی‌کند و نمازش را ادامه می‌دهد و تمام می‌کند.

مقتضای روایت صحیح مذکور، عدم اعتنا به شک در مانحن‌فیه است، یعنی اگر کسی در جزء اخیر غسل، مثلاً در شستن سمت چپ بدنش شک کند و شک او بعد از دخول در نماز باشد، به شکش اعتنا نمی‌کند و نمازش را ادامه می‌دهد و تمام می‌کند و نیازی به رجوع به قاعده تجاوز و قاعده فراغ نیست، بلکه از باب وجود نصّ خاص به چنین شکی اعتنا نمی‌شود.

گفته شده است که هرچند که مقتضای روایت صحیح مذکور، عدم اعتنا به شک در فرض مورد بحث است [که بعد از دخول در نماز، در جزء اخیر از غسل شک می‌شود]، لکن این روایت خلاف قاعده است و چون خلاف قاعده است باید به قدر متیقّن از این روایت اکتفا شود و قدر متیقّن از روایت مذکور، فرضی است که شخص شاکّ بعد از غسل در نماز داخل شده باشد و در غیر نماز داخل نشده باشد و علاوه بر آن، در شستن بعض بدن شک کرده باشد و در شستن همه بدن شک نکرده باشد. پس، برای اینکه بتوان بر اساس این روایت عمل کرد و گفت که در فرض مذکور، به شک اعتنا نمی‌شود باید به دو مطلب ملتزم شد؛

اول، اینکه حکم به مورد خودش تخصیص داده شود، یعنی گفته نشود که اگر مکلف در جزء اخیر از غسل شک کند با تمسک به روایت مذکور، به شک خود اعتنا نمی‌کند، بلکه مورد روایت، جایی است که شخص در نماز داخل شده باشد لذا قید دخول در نماز باید به شک مذکور، ضمیمه شود تا بتوان به این روایت تمسک کرد، بر خلاف جایی که شخص بعد از انجام غسل در فعلی غیر از نماز داخل شده باشد، مثل اینکه مشغول صبحانه خوردن شده باشد که در این صورت نمی‌توان با تمسک به روایت مذکور، به عدم اعتناء به شک حکم کرد (این قید، قید احترازیه است، یعنی با قید دخول در نماز، دخول در غیر نماز از دایره حکم مذکور خارج می‌شود).

دوم، اینکه روایت باید به موردی که شخص در شستن بعض بدن شک کرده باشد، تخصیص بخورد بنابراین، اگر در شستن تمام بدن شک کرده باشد، نمی‌توان به این روایت تمسک کرد لذا اگر شخص مشغول نماز شده باشد و شک کند که آیا غسل کرده است یا غسل نکرده است، نمی‌تواند با تمسک به این روایت، به عدم اعتناء به شک حکم کند، بلکه در این صورت باید به شک خود اعتنا کند و لذا باید برگردد و غسل کند و دوباره نماز بخواند و دلیل آن، استصحاب عدم غسل است [الاستصحابُ عرش الأصول و فرش الإمارات]^۱.

سؤال: اگر شخص بعد از وضو، در غیر نماز داخل شود و در جزئی از اجزای وضو شک کند، تکلیف چیست؟

پاسخ: در این صورت، به صحت وضو حکم می‌شود و دلیل این حکم، روایاتی است که در این رابطه وارد شده‌اند که روایت ذیل از جمله آن روایات است؛

روایت صحیح زرارہ: عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (ع)؛ قَالَ: «إِذَا كُنْتَ قَاعِدًا عَلَى وَضُوءِكَ فَلَمْ تَدْرِ أَعْسَلْتَ ذِرَاعَيْكَ أَمْ لَا؟ فَأَعِدْ عَلَيْهِمَا وَعَلَى جَمِيعِ مَا شَكَّكَ فِيهِ أَنْكَ لَمْ تَغْسِلْهُ وَتَمَسَّحَهُ مِمَّا سَمَى اللَّهُ مَا دُمْتَ فِي حَالِ الْوُضُوءِ فَإِذَا قُمْتَ عَنِ الْوُضُوءِ وَفَرَعْتَ مِنْهُ وَقَدْ صِرْتَ فِي حَالٍ أُخْرَى فِي الصَّلَاةِ أَوْ فِي غَيْرِهَا فَشَكَّكَتَ فِي بَعْضِ مَا سَمَى اللَّهُ مِمَّا أَوْجَبَ اللَّهُ عَلَيْكَ فِيهِ وَضُوءَهُ لَا شَيْءَ

۱. سید ابوالقاسم، موسوی خویی، موسوعة الإمام الخوئي، ج ۷، ص ۳۷ و ۳۸.

عَلَيْكَ فِيهِ، فَإِنْ شَكَّكَتَ فِي مَسْحِ رَأْسِكَ فَأَصَبْتَ فِي لِحْيَتِكَ بَلَلًا فَاَمْسَحْ بِهَا عَلَيْهِ وَ عَلَى ظَهْرِ قَدَمَيْكَ فَإِنْ لَمْ تُصِبْ بَلَلًا فَلَا تَنْقُضِ الْوُضُوءَ بِالشَّكِّ وَ اَمْضِ فِي صَلَاتِكَ وَ إِنْ تَيَقَّنْتَ أَنَّكَ لَمْ تُتِمَّ وَضُوءَكَ فَأَعِدْ عَلَى مَا تَرَكْتَ يَقِينًا حَتَّى تَأْتِيَ عَلَى الْوُضُوءِ»^۱.

تعبیر «حالِ آخری» که در این روایت آمده است، اطلاق دارد و هم حالتی را شامل می‌شود که شخص، مشغول نماز شده باشد و در وضوی خود شک کرده باشد و هم حالتی را شامل می‌شود که شخص، مشغول کار دیگری؛ غیر از نماز شده باشد و در وضویش شک کرده باشد که امام (ع) فرموده است که وضویش صحیح است و به شک اعتنا نمی‌شود.

سؤال: در باب تیمم، تکلیف چیست؟ یعنی اگر شخص بعد از تیمم در نماز یا غیر نماز داخل شود و سپس در جزء اخیر از اعضای تیمم شک کند که آیا آن را انجام داده است یا انجام نداده است، وظیفه‌اش چیست؟

پاسخ: در باب تیمم، مطلقاً نمی‌توان به صحت تیمم حکم کرد، یعنی اگر شخص بعد از تیمم، داخل در نماز یا غیر نماز شود و در جزء اخیر تیمم شک کند، نمی‌توان به عدم اعتنا به شک و به صحت تیمم حکم کرد لذا شخص باید برگردد و دوباره تیمم کند و نمازش را نیز اعاده کند چون روایاتی که نقل شده‌اند فقط باب غُسل و وضو را شامل می‌شوند و این روایات، تیمم را شامل نمی‌شوند لذا نمی‌توان در باب تیمم به این روایات تمسک کرد و مقتضای قاعده این است که در باب تیمم، شخص باید به شک خود اعتنا کند و لذا باید برگردد و جزء متروک را اعاده کند.

«الحمد لله رب العالمین»

۱. همان، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۴۲، ص ۴۶۹، ح ۱.